

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 2, No.39, Summer 2022, pp. 71-92

Received: 07/06/2022 Accepted: 09/08/2022

Explaining the Argumentative-Persuasive Function of the Rhetorical Technique of 'Adaptation' based on the Argumentative Technique 'Argument from Authority'

Hassan Rahmani

Ph. D. Graduate of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Arak University, Arak, Iran
hassan69rahmani@gmail.com

Qasem Mokhtari

Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Arak University, Arak, Iran
q-mokhtari@araku.ac.ir

Mohammad Jorfi

Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Arak University, Arak, Iran
m-jorfi@araku.ac.ir

Ebrahim Anari Bozchalooi

Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Arak University, Arak, Iran
i-anari@araku.ac.ir

Mahmoud Shahbazi

Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Arak University, Arak, Iran
m-shahbazi@araku.ac.ir

Abstract

The rhetorical technique of adaptation is a technique used by religious leaders to explain the divine word/the words of religious leaders] and applying it to the speech of humans. This technique, like many other innovative techniques, is generally considered a decorative tool due to the dominance of the ornamental approach over novel science and its other functions have been neglected. The present study has tried to distance itself from this approach in a descriptive-analytical way both theoretically and practically. In this regard, on the one hand, by designing and examining the ideas of rhetoricians regarding the technique of adaptation, and on the other

*Corresponding author

Rahmani, H., Mokhtari, Q., Jorfi, M., Anari Bozchalooi, E., & Shahbazi, M. (2022). Explaining the reasoning-persuasive function of the rhetorical technique of "Adaptation" based on the rhetorical technique "Argument from Authority". *Literary Arts*, 14 (2), 71-92.

2322-3448 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/liar.2022.133876.2151>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.2.6.4>

hand, by presenting and analyzing several examples from both the Arabic and Persian languages, it has tried to highlight the argumentative-persuasive function of this technique. Furthermore, based on one of the techniques of adaptation is presented. The conclusion of the discussion is that the speaker, based on this model, uses the sacred texts as an argument, proof, and a valid reason to confirm and prove his claim, and through it, he convinces his believing addressees.

Introduction

Adaptation technique is one of the rhetorical techniques included in the textbooks of Islamic rhetoric under rhetorical science with the aim of teaching the methods of beautification of speech, a beauty which, unlike the beauty resulting from the other two rhetorical sciences, semantics and utterance, is temporary and not inherent. Of course, such a belief does not assign a place to rhetorical science in the semantic processes of speech and lowers the status of rhetorical techniques to the level of a decorative tool that can be removed at any moment, without creating the slightest defect in the speech.

Materials and Methods

The current research is based on the descriptive-analytical method and is based on library sources. In order to provide a clear picture of the argumentative-persuasive function of the technique of adaptation, it has paid attention to one of the contemporary linguistic techniques, the exploration of what and how this type of adaptation works has been discussed. Finally, while examining examples of this rhetorical technique in both Arabic and Persian languages, a model of its argumentative-persuasive function has been presented.

Discussion

It goes without saying that under the above belief, as the decorative function of verses and hadiths in the heart of texts is paid attention to, other and perhaps more important functions are not paid attention to. However, this is not just limited to this rhetorical technique. The current research aims to discuss one of the most important functions of the adaptation technique. To be more precise, this research is based on the belief that the theologian's purpose in using the holy texts is not simply to enlighten his words, but in some cases, he decides to take help from the influence and power of such texts in order to prove his claim and convince the audience of his claim based on the confirmation he gets from them. This type of function can be referred to as 'argument from authority' or 'argument from authority'. According to Perleman and Tyteca, according to which personal actions or speech or an institution is considered to be a proof of the correctness of certain propositions.

Results

The results of the present study indicate that in the process of adaptation, it is possible to use the verses of *the Holy Qur'an*, hadiths, and narrations as a reliable and valid proof to confirm and strengthen one's claim, and by using the authority and influence of these Islamic holy texts make the audience convinced. Such an adaptation is especially effective when dealing with a person who seeks to confirm and strengthen his claim by guaranteeing human words. In addition, the best way to counter the claim of someone who clings to the authority of the scriptures is to cling to the same type of holy authority. Of course, it should be kept in mind that this is possible only when the parties have a common understanding of the holy texts; otherwise, this argumentation mechanism could not lead anywhere. Providing a model of the argumentative-persuasive function of the technique of adaptation as proof of dominance is the important achievement of the present study.

Keywords: Adaptation, Argument from Authority, Perleman and Tyteca's Theory of Argumentation, Argumentative-persuasive Function.

References

- Abd al-Ḥamīd, M. M. (1999). *Ibn al-Athīr's al-mathal as-sā'ir*. Beirut: Al-Maktabah al Asriyyah.
- Al-Askar, A. M. (2004). *Al-iqtibās anwā'uh wa ahkāmuh*. Beirut: Dar al-Fikr.

- Sammoud, H. (1998). *Aham nazariyāt al-Hijāj fi at-taqālid al-gharbiyah*. rrr tt tttt i... Tiii ii:: Jmm' hh ll - Ālll ll ll -funun al-lāāāii yhh.
- Sheikho, L. (1926). *Shu'arā an-nasrāniyah ba'd al-Islām*. Beirut: Maṭ'aa al-'Ā' ll -Yss' iynn.
- Subhi as-ll i, A. ())))) *Ash-Sharif ar-Radi's Nahj al-Balāghah Li `Ali Ibn Abi Tālib*. First Edition. Cii r:: Drr ll -Kitaa al-iiiiiii i
- aaaaAA A(1111). *Fi nazariyah al-hijāj* rrrrr tttt tTTT TTī:: ii kllliiii iiiii iii gg sss sss srttt inn.
- Tāāātāā'i, .. H. ())))) *Tafsir al-mizān*. Trsss ltt dd yy aaaa mmdD Biii r oo usavi. Fifth Edition. Qom: Jmm' M Mrrr rssiH Hz' ll miym mmm
- Zamout, A. S. H. (Ed.) (1977). *At-Tibi's at-tibyān fi al-bayān*. Cairo: Al-Azhar University Press.

تبیین کارکرد استدلالی - اقناعی فن بدیعی «اقتباس» براساس تکنیک احتجاجی «حجت سلطه»

حسن رحمانی، دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران

hassan69rahmani@gmail.com

قاسم مختاری، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران

q-mokhtari@araku.ac.ir

محمد جرفی، استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران

m-jorfi@araku.ac.ir

ابراهیم اناری بزچلویی، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران

i-anari@araku.ac.ir

محمود شهبازی، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران

m-shahbazi@araku.ac.ir

چکیده

فن بدیعی اقتباس^۱ فرایند ستاندن کلام مقدس (کلام الهی / کلام بزرگان دینی) و کاربست آن در کلام بشری است. این فن مانند بسیاری دیگر از فنون بدیعی به سبب سیطره رویکرد زینت‌انگارانه نسبت به علم بدیع، عموماً ابزاری تزینی تلقی می‌شود و درباره کارکردهای اساسی آن غفلت شده است. پژوهش حاضر کوشیده است تا با روشی توصیفی - تحلیلی، در مقام نظری و نیز در مقام عملی، از این رویکرد فاصله بگیرد. بدین منظور، از سویی با طرح و بررسی اندیشه‌های بلاغیان درباره فن اقتباس و از سویی دیگر با ارائه و تحلیل نمونه‌هایی بلیغ از دو زبان عربی و فارسی کوشش شده است تا کارکرد استدلالی - اقناعی این فن برجسته شود؛ به همین سبب براساس یکی از حجت‌های مطرح‌شده در نظریه «احتجاج» پرلمان و تینکا، تحت عنوان حجت «سلطه»، تصویری روشن از اینگونه کارکرد فن اقتباس ارائه خواهد شد. نتایج پژوهش بیانگر آن است که در فرایند فن اقتباس می‌توان آیات قرآن کریم و احادیث و روایات را حجت و دلیلی موثق و معتبر برای تأیید و تقویت ادعای خود دانست و با استفاده از سلطه و نفوذ این متون مقدس اسلامی، مخاطب معتقد را به افتناع واداشت. گفتنی است چنین اقتباسی بهترین راه مقابله با فردی است که با تضمین کلام بشری در پی تأیید و تقویت ادعای خود برآمده است. همچنین بهترین راه مقابله با ادعای فردی که به سلطه متون مقدس متمسک شده، تمسک به همین نوع مرجع مقدس است. البته باید در نظر داشت همه اینها تنها زمانی میسر خواهد بود که طرفین فهم مشترکی از متون مقدس داشته باشند؛ در غیر این صورت، این سازوکار احتجاجی راه به جایی نخواهد

مسئول مکاتبات

رحمانی، حسن، مختاری، قاسم، جرفی، محمد، اناری بزچلویی، ابراهیم، شهبازی، محمود. (۱۴۰۱). تبیین کارکرد استدلالی - اقناعی فن بدیعی "اقتباس" بر اساس تکنیک احتجاجی "حجت سلطه". فنون ادبی، ۱۴، (۲)، ۷۱-۹۲.

برد. ارائه الگویی فراگیر از کارکرد استدلالی - اقناعی فن اقتباس برای حجت سلطه یکی دیگر از مهم‌ترین دستاوردهای پژوهش حاضر است.
کلید واژه‌ها: اقتباس؛ حجت سلطه؛ نظریه احتجاج پرلمان و تیتکا؛ کارکرد استدلالی - اقناعی

۱- مقدمه

فن اقتباس از جمله فنون کلامی است که در درسنامه‌های بلاغت اسلامی ذیل علم بدیع جای می‌گیرد. نیک می‌دانیم که این علم، بنابر نظر مشهور، روش‌های زیباسازی کلام را به ما می‌آموزد (رک. الخطیب القزوینی، ۱۹۰۴: ۳۴۷)؛ زیبایی‌ای که برخلاف زیبایی حاصل از دو علم بلاغی دیگر یعنی معانی و بیان، عارضی است نه ذاتی (رک. الدسوقی، ۲۰۰۷، ج ۱: ۲۴۱؛ المیدانی، ۱۹۹۶، ج ۲: ۳۶۷؛ مطلوب، ۱۹۷۵: ۲۰۹؛ کزازی، ۱۳۸۹: ۲۷). البته چنین باوری جایگاهی برای علم بدیع در فرایندهای معنایی کلام قائل نبوده است و شأن فنون بدیعی را در حدّ یک ابزار تزینی پایین می‌آورد که هر لحظه می‌توان آن را از کلام زدود؛ بدون آنکه کوچک‌ترین خللی در کلام ایجاد شود (رک. حسان، ۲۰۰۰: ۳۴۱).

۱-۱ بیان مسئله

ناگفته پیداست که در سایه باور فوق، آنطور که به کارکرد تزینی آیات و احادیث در دل متون توجه می‌شود، به کارکردهای دیگر و چه بسا مهم‌تر از آن توجهی نخواهد شد؛ حال آنکه این باور نه تنها درباره فن اقتباس، بلکه درباره هیچ‌یک از فنون بدیعی درست نمی‌نماید. پژوهش حاضر، بنابر ضرورت مخالفت و مقابله با چنین باوری، بر آن است تا یکی از مهم‌ترین کارکردهای فن اقتباس را به بحث بنشانند. به سخنی دقیق‌تر، این پژوهش بر این باور اساسی استوار است که هدف متکلم از به‌کارگیری متون مقدس، صرفاً منور و معطر کردن کلام نیست؛ بلکه وی گاهی بر آن است تا از نفوذ و قدرت این متون برای اثبات ادعای خویش کمک گیرد و بنابر تأییدیه‌ای که از آنها می‌گیرد، مخاطب را نسبت به ادعای خود قانع و متقاعد کند. از اینگونه کارکرد می‌توان با عنوان «کارکرد استدلالی - اقناعی» یاد کرد.

۲-۱ روش پژوهش

پژوهش حاضر مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی است و با استناد به منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است. برای ارائه تصویری روشن از کارکرد استدلالی - اقناعی فن اقتباس، از یکی از نظریه‌های زبان‌شناختی معاصر تحت عنوان «احتجاج» بهره برده شد و بر مبنای یکی از تکنیک‌های احتجاجی مندرج در آن، تحت عنوان «حجت سلطه»، به کنکاش در چیستی و چگونگی اینگونه کارکرد فن اقتباس پرداخته شد. سرانجام نویسندگان ضمن بررسی نمونه‌هایی مشتمل بر این فن بدیعی در دو زبان عربی و فارسی، الگویی فراگیر از کارکرد استدلالی - اقناعی آن ارائه کردند.

۳-۱ پرسش‌های پژوهش

بنابر مطالب پیشین می‌توان گفت پژوهش پیش‌رو در پی پاسخ به پرسش‌های اساسی زیر است:

- 0 چگونه می‌توان از فن اقتباس، نه مانند یک ابزار تزینی، بلکه به‌عنوان یک ابزار استدلالی - اقناعی در کلام خود بهره برد؟
- 0 کارکرد استدلالی - اقناعی فن اقتباس چه پشته‌های در میان متون بلیغ عربی و فارسی دارد؟
- 0 میان فن اقتباس به‌عنوان ابزاری استدلالی - اقناعی و تکنیک احتجاجی حجت سلطه چه مطابقت‌ها و همخوانی‌هایی وجود دارد؟

0 چگونه می‌توان الگویی فراگیر از کارکرد استدلالی - اقناعی فن اقتباس در نقش حجت سلطه ارائه داد؟

۴-۱ پیشینه پژوهش

مهم‌ترین آثار پژوهشی درباره کارکرد فن بدیعی اقتباس عبارت‌اند از:

- مقاله «اقتباس‌های قرآنی در نهج‌البلاغه» نوشته عباس زاده، چاپ‌شده در مجله مطالعات تفسیری، سال اول، بهار ۱۳۸۹، شماره ۱: نویسنده ضمن بررسی انواع اقتباس‌های قرآنی موجود در کلام امیرالمؤمنین (ع) معتقد است برخی اقتباس‌های صورت‌گرفته علاوه بر کارکرد زیبایی‌افزایی، از کارکردی توضیحی و استدلالی نیز برخوردارند.

- مقاله «کارکرد تفسیری اقتباس‌های قرآنی خطبه‌های حضرت زهرا (س)» نوشته فتاحی‌زاده و افسردیر، چاپ‌شده در مجله *سراج منیر*، سال هفتم، پاییز ۱۳۹۵، شماره ۲۴: نویسندگان ضمن بررسی برخی اقتباس‌های صورت‌گرفته در خطبه‌های حضرت زهرا (س) معتقدند که اقتباس‌های معصومین می‌تواند کارکردی تفسیری داشته باشد و یکی از بهترین منابع برای دست‌یافتن به تفسیر قرآن کریم باشد.

- مقاله «بازخوانی از اقتباس‌های قرآنی در صحیفه سجادیه» نوشته فتاحی‌زاده و داوودی و محمص، چاپ‌شده در مجله پژوهشنامه *معارف قرآنی* (آفاق دین)، سال هشتم، تابستان ۱۳۹۶، شماره ۲۹: نویسندگان ضمن مطالعه موردی دعای اول تا هفتم از این کتاب شریف، معتقدند کاربرد این اقتباس‌ها برای تعلیل، تأکید، تفسیر و توضیح، تهلیل و تحمید است و گاه کارکرد ترکیبی دارد.

- مقاله «ظاهرة الاقتباس فی شعر صفی‌الدین الحلّی» نوشته الهیبی، چاپ‌شده در مجله *التداسیة*، المجلد السابع عشر، العدد الثالث، سنه ۲۰۱۴: نویسنده ضمن بررسی اشعار صفی‌الدین حلّی معتقد است وی با اقتباس از آیات قرآن کریم در پی تأیید و تقویت معنای مدنظر خود و نیز قداست‌بخشی به آن برآمده است.

- مقاله «الاقتباس القرآنی فی خطاب الامام الحسین (ع)» نوشته الشکری، چاپ‌شده در مجله *الکلیة الاسلامیة الجامعة*، المجلد الرابع، العدد الثالث والأربعون، سنه ۲۰۱۷: نویسنده پس از بررسی اقتباس‌های صورت‌گرفته در برخی گفتارهای امام حسین (ع) معتقد است کاربرد این اقتباس صرفاً کارکردی تزئینی ندارد؛ بلکه نقشی سازنده در اغنای تعبیر و اثرگذارتر کردن آن بر روی مخاطب ایفا می‌کند.

پژوهش حاضر خط بطلانی بر دیدگاه زینت‌انگاران نسبت به فنون بدیعی است؛ نیز نوآورانه کوشیده است تا این فن کهن را در دو زبان عربی و فارسی براساس «حجت سلطه» - یکی از داده‌های زبان‌شناختی معاصر - مطالعه کند و خوانشی نو از آن ارائه دهد. در این میان آنچه بارزتر می‌نماید، الگوی فراگیری است که این پژوهش درباره کارکرد استدلالی - اقناعی فن اقتباس براساس «حجت سلطه» ارائه می‌دهد.

۲- مبانی نظری پژوهش

۲-۱ فن اقتباس

۲-۱-۱ از نظر لغوی و اصطلاحی

«اقتباس» واژه‌ای عربی از ماده «قَبَسَ» به معنای «پاره آتش» است. در لغت به معنای «فروغ‌گرفتن» آمده است؛ بدین‌سان که پاره‌ای از آتش را بگیرند و با آن آتش دیگری روشن کنند (رک. مطلوب و البصیر، ۱۹۹۹: ۴۵۷؛ همایی، ۱۳۸۹: ۲۳۹). پیدایش این اصطلاح در بلاغت اسلامی منسوب به فخرالدین رازی (۶۰۶ ق.) است؛ اما قطعاً او نخستین کسی نبوده است که چنین فنی را آفریده است یا از دل متون شناسایی کرده باشد؛ بلکه پیدایش این فن از همان آغاز ظهور اسلام، از پیامبر اکرم (ص)، اهل بیت گرامی ایشان و نیز شعرا و خطبای صدر اسلام رقم خورده است و بلاغیان پیش از رازی نیز از آن ذیل اصطلاح «تضمین» سخن گفته‌اند (رک. العسکر، ۱۴۲۵: ۱۳؛ مطلوب، ۱۹۸۳: ۲۷۰)؛ از این‌رو، کار رازی صرفاً عنوان‌تراشی است که در کنار عیب‌هایش می‌توان فوایدی نیز برای آن متصور شد؛ از جمله آنکه وی با خلق این عنوان جدید و جداکردن آن از قلمرو اصطلاحی فن «تضمین»، مرز میان کلام مقدس و کلام غیرمقدس را برجسته کرده است. فارغ از این مسائل، دو مسئله درباره فن اقتباس بیش از هر چیز دیگری مهم به نظر می‌آید:

نخست، گستره مفهومی این اصطلاح در میان بلاغیان است که مانند دیگر اصطلاحات، اختلاف‌نظرها و تحولات بسیاری به خود دیده است. رازی در تعریف آن می‌نویسد: «هُوَ أَنْ تُدْرَجُ كَلِمَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ آيَةٌ مِنْهُ فِي الْكَلَامِ، تَزِينًا لِنِظَامِهِ وَ تَفْخِيمًا

لِشَأْنِهِ» (الرازی، ۲۰۰۴: ۱۷۳). ترجمه: «اقتباس آن است که کلمه‌ای از قرآن کریم یا آیه‌ای از آن در کلام درج شود تا مایه زیبایی و استواری آن گردد».

براساس این گفته، منبع اقتباس منحصر در «قرآن کریم» است؛ حال آنکه دیگران چنین انحصاری را درست ندانسته و پای را فراتر نهاده‌اند؛ چنانکه بسیاری «منبع حدیثی» را نیز به قلمرو این فن افزوده‌اند (رک. الحلبی، ۱۳۱۵: ۱۲۹؛ الخطیب القزوینی، ۱۹۰۴: ۴۲۲؛ التفتازانی، ۲۰۱۳: ۷۲۳؛ کاشفی سبزواری، ۱۳۶۹: ۱۴۷؛ گرکانی، ۱۳۷۷: ۷۴؛ فندرسکی، ۱۳۸۱: ۱۸۶؛ راستگو، ۱۳۹۶: ۲۹۹). برخی دیگر به این مقدار نیز بسنده نکرده‌اند و «منبع فقهی» (رک. الطیبی، ۱۹۷۷: ۲۴۳؛ کاشفی سبزواری، ۱۳۶۹: ۱۴۷) و حتی مسائلی مانند «نحو، منطوق، شعر، نثر، مثل و داستان» را نیز به دو منبع یاد شده ملحق کرده‌اند (رک. الميدانی، ۱۹۹۶، ج ۲: ۵۳۶؛ همایی، ۱۳۸۹: ۲۴۰؛ عقدايي، ۱۳۹۶: ۱۴۹).

در میان این چهار دیدگاه، دومین‌شان درست‌تر می‌نماید؛ زیرا کلام بزرگان دینی الهام‌گرفته از کلام الهی است و با آن عجین شده است؛ از این رو می‌توان آن را به‌عنوان دومین منبع اقتباس پذیرفت؛ اما اینکه «فقه، شعر، نثر، مثل و داستان» نیز در این قلمرو داخل شود، نه تنها دلیل موجهی ندارد، حتی راه را برای ورود کلام غیرمقدس به این قلمرو می‌گشاید که این امر با ماهیت فن اقتباس سازگاری ندارد. البته باید توجه داشت اینگونه اندیشه‌ها تحت تأثیر فضای فرهنگی مسلمانان و یا غیرمسلمانانی شکل گرفته است که به‌نحوی تحت تأثیر فرهنگ اسلامی قرار گرفته‌اند و تنها در قلمرو اسلامی مطرح است؛ اما فراتر از این نگاه درون‌دینی، به نظر می‌رسد هر منبعی که از نظر کاربران زبان «مقدس» انگاشته می‌شود، می‌تواند منبعی برای اقتباس باشد. بر این اساس، تورات برای یهودیان و انجیل برای مسیحیان و حتی گفته‌های رهبر یک فرقه برای پیروانش منبعی مقدس است و اقتباس از آن کارکردهای مدّ نظر را خواهد داشت؛ از همین رو، بسیار شاهد آنیم که بزرگان دینی مان در رویارویی با پیروان ادیان و مذاهب دیگر به اقتباس از متون و باورهای مقدس آنان پرداخته‌اند (رک. الطبرسی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۷۲-۱۹۳).

مسئله دوم اینکه برخی بلاغیان چنین شرط کرده‌اند که در فرایند فن اقتباس نباید به منبع آن اشاره کرد؛ چنانکه در تعریف مشهور از قزوینی می‌خوانیم:

«هُوَ أَنْ يُضْمَنَ الْكَلَامُ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ الْحَدِيثِ، لَا عَلَيَّ أَنَّهُ مِنْهُ» (الخطیب القزوینی، ۱۹۰۴: ۴۲۲).

ترجمه: «اقتباس آن است که کلامی، بخشی از قرآن یا حدیث را در بر گرفته باشد، بدون اینکه اشاره شود این بخش از قرآن یا حدیث است».

مراد از شرط اخیر آن است که در فرایند اقتباس نباید با عباراتی همچون «قال الله، قال النبي و...» به منبع متن ستانده‌شده اشاره شود (رک. التفتازانی، ۲۰۱۳: ۷۲۳؛ المدنی، ۱۹۶۸، ج ۲: ۲۱۷؛ فندرسکی، ۱۳۸۱: ۱۸۶)؛ اما چنین شرطی درباره اقتباس درست نمی‌نماید؛ زیرا با پذیرش آن، حجم انبوهی از اقتباس‌های موجود در متون دینی و ادبی از قلمرو اصطلاحی فن اقتباس خارج می‌شود؛ از همین رو، برخی برای رهایی از چنین مشکلی، اصطلاحی مانند «استشهاد» را آفریده‌اند و مواردی را که در آن به منبع اقتباس شده اشاره شده است، ذیل این اصطلاح جای داده‌اند؛ حال آنکه استشهاد قسمی برای اقتباس نیست و می‌تواند یکی از چندین کارکرد فن اقتباس باشد. در این باره، با خالد حمیدی هم‌نظریم که ذکر این شرط ممکن است برخاسته از ذهنیت شعری بدیع‌نگاران بوده و با ماهیت شعر - که ویژگی‌ها و محدودیت‌های خاص خود را دارد - مطابقت داشته باشد؛ اما تعمیم آن به نثر، خالی از اشکال نیست؛ چه بسا این عبارات، خود بتواند کارکردی معنایی و زیبایی‌شناختی در کلام ایفا کند و زمینه مناسب‌تری برای اثرگذاری بر روی مخاطب فراهم آورد؛ چنانکه در بسیاری از خطبه‌های اسلامی به‌ویژه در کلام حضرت علی (ع) بدینگونه است (رک. حمیدی، ۲۰۱۵: ۱۸۳).

ابن اثیر (۶۳۷ ق.) معتقد است حضور کلام الهی و نبوی در کلام بشری مایه شکوه آن می‌شود. به باور وی، اگر آدمی اسرار نهفته در قرآن کریم و احادیث نبوی را دریابد، مشتاقانه در این دریای ژرف غور می‌کند تا جواهرات گران‌بهای آن را استخراج کند و در میان کلام خویش جای دهد (رک. ابن‌الاثیر، ۱۴۲۰، ج ۱: ۴۷).

کاشفی سبزواری (۹۱۰ ق.) با الهام از معنای لغوی اقتباس، کلام اقتباس‌شده را به آتش تشبیه کرده و معتقد است همانطور که آتش سبب ایجاد نور و روشنایی می‌شود، کلام اقتباس‌شده نیز سبب ایجاد نور و روشنایی در میان شعر خواهد شد (رک. کاشفی سبزواری، ۱۳۶۹: ۱۴۷).

فیود بر این باور است که واژگان اقتباس‌شده از قرآن و حدیث بر میزان رسایی کلام می‌افزاید و زیبایی آن را بیشتر می‌کند. او نیز با الهام از معنای لغوی اقتباس، کلام اقتباس‌شده را به پرتوی درخشان تشبیه کرده است (رک. فیود، ۲۰۱۵: ۲۶۰).

آمین نیز نظری مشابه دارد و دلیل اهتمام بسیار ادیبان به اقتباس از قرآن و حدیث را در اشتیاق فراوانی می‌جوید که برای نورانی کردن کلامشان داشته‌اند. به گفته وی، کلام پروردگار و پیامبرش نور است و اقتباس از این دو نور مقدس بر منزلت کلام می‌افزاید و سطح ادای فنی آن را ارتقا می‌دهد (رک. آمین، ۱۹۸۷: ۱۱۱).

احمد مطلوب نیز بر این باور است که اقتباس از قرآن کریم - کلامی که بالاترین درجه بلاغت را دارد - و نیز کلام پیامبر اکرم (فصیح‌ترین اعراب)، بر ارزش کلام فرد می‌افزاید و آن را به زیباترین تعابیر و شیواترین شیوه‌ها آراسته می‌کند (رک. مطلوب و البصیر، ۱۹۹۹: ۴۶۱).

در این میان کسانی نیز هستند که در کنار توجه به ارزش‌های زیبایی‌شناختی نهفته در آیات و احادیث به ارزش‌های استدلالی - اقناعی‌شان نیز توجه داشته‌اند؛ برای نمونه، حلبی (۷۲۵ ق.) در صفحات آغازین کتاب خود، در نخستین توصیه از دیگران می‌خواهد تا در حفظ قرآن کریم بکوشند و در معانی آن بسیار تأمل کنند؛ به گونه‌ای که ملکه ذهن و زبان‌شان شود و به هنگام نیاز یاری‌شان دهد. وی معتقد است که آوردن آیات الهی در میان کلام همانند اقامه حجت است که به کشمکش‌ها پایان می‌دهد و خصم را به اذعان و اقرار وامی‌دارد. به گفته او، گاهی استشهاد به یک آیه قرآنی اهدافی را محقق می‌کند که تحقق آن از عهده چندین کتاب مطول و دلایل قاطع نیز خارج است (رک. حلبی، ۱۳۱۵: ۲-۴). وی در ادامه، دیگران را به حفظ احادیث نبوی نیز توصیه می‌کند؛ به‌ویژه آنکه در سیره و آموزه‌های آن حضرت بسیار تأمل کنند تا بتوانند به هنگام استشهاد، احتجاج و استدلال به‌خوبی از آن بهره‌مند شوند؛ زیرا پس از کلام خداوند متعال، آن حضرت جوامع الکلم و دارای کلامی پرمغز و معنی است (همان: ۵).

میدانی نیز معتقد است برخی اقتباس‌ها نیکویی و ارزش بدیعی بیشتری دارد و سبب استحکام کلام می‌شود؛ به‌ویژه آنهایی که در خطبه‌ها، موعظه‌ها، حکمت‌ها و نیز اقناع و برانگیختن مؤمنان برای کسب فضیلت‌ها صورت می‌پذیرند. به گفته او، ادیبان با اقتباس از قرآن کریم و احادیث نبوی از سویی در پی تقویت اندیشه خویش برآمده و از سویی دیگر آن را آراسته‌اند (رک. الميدانی، ۱۹۹۶، ج ۲: ۵۳۶).

۲-۲ حجت «سلطه»

در روزگاری که عقل‌گرایی دکارتی بر محافل علمی سایه افکنده بود و تنها معیار عقلانیت، «قطعیت» پنداشته می‌شد و براساس چنین پنداری، هرچیز محتمل و بحث‌برانگیزی غیرعقلانی به‌شمار می‌رفت، خائیم پرلمان (Chaim Perelman) و اولبرختز - تیتکا (Lucie Olbrechts-Tyteca) از استدلال‌هایی سخن گفتند که بر مقدمات احتمالی و غیرقطعی استوار است و به تبع آن، نتایجی غیرقطعی به دست می‌دادند (استدلال دیالکتیکی). این دو فیلسوف بلژیکی، سخن از اینگونه استدلال‌ها را تحت عنوان نظریه «احتجاج» (Argumentation) مطرح کردند و حاصل یک دهه مطالعات گسترده خود درباره آنها را در سال (۱۹۵۸ م.) در اثری با عنوان رساله‌ای در باب احتجاج - بلاغت جدید (Traité de l'Argumentation: La nouvelle

(rhétorique) منتشر کردند.

موضوع نظریه احتجاج، چنانکه پرلمان و تیتکا می‌گویند، بررسی سازوکارهایی در خطاب و گفتمان است که اذهان را در برابر ایده‌ها و اندیشه‌های عرضه‌شده، به تسلیم‌شدگی وا می‌دارد و یا بر درجه تسلیم‌شدگی‌شان می‌افزاید (See: Perelman & Tyteca, 2000: 5)؛ از همین رو، احتجاج را می‌توان فرایندی تعریف کرد که در روند آن، سازوکارهایی که «حجت» (Argument) نامیده می‌شوند، برای اقناع و متقاعدکردن دیگری به کار گرفته می‌شوند. این گفته بدین معنی است که «اقناع‌گری» (Conviction) اصلی‌ترین هدفی است که در فرایند احتجاج دنبال می‌شود و آن را بر دو عنصر «خرد» و «آزادی» مبتنی می‌کند. در همین باره، صولته معتقد است احتجاج گفتمانی است به‌منظور ایجاد هم‌بستگی میان افراد تا ایده‌ها و اندیشه‌های یکدیگر را به‌دور از دل‌خواهی‌ها و نابخردی‌های موجود در فن خطابه و نیز الزام‌ها و اجبارهای موجود در فن جدل بپذیرند (رک. صولته، ۲۰۱۱: ۱۲).

از جمله سازوکارهای احتجاجی پرلمان و تیتکا، «Argument d'autorité» است که در برابر فارسی آن می‌توان «حجت سلطه» نهاد و منظور از آن، سازوکاری احتجاجی است که در طی آن، کردار یا گفتار شخصی یا نهادی دلیل بر درستی گزاره‌ای معین به شمار می‌رود (See: Perelman & Tyteca, 2000: 411). به بیانی دیگر، براساس اینگونه استدلال، دلیل درستی یک گزاره این دانسته می‌شود که کسی یا نهادی معتبر در گفتار یا کردار آن را درست می‌داند. در این باره، می‌توان به نمونه‌های فراوانی در زندگی روزمره اشاره کرد که گزاره‌ای را صرفاً به این دلیل می‌پذیریم که کسی یا نهادی معتبر آن را تأیید کرده است؛ بی‌آنکه از چندوچون آن بپرسیم؛ برای مثال، وقتی سازمان هوا و فضا از وجود سیاره‌ای در فاصله هزاران سال نوری دورتر از زمین سخن می‌گوید، مشتاقانه می‌پذیریم یا وقتی یک مرجع پزشکی علائمی مانند تب، سرفه، نفس‌تنگی را نشانه‌های وجود یک بیماری ویروسی جدید می‌داند و نکاتی را برای مصون‌ماندن از آن توصیه می‌کند، سخنش را می‌پذیریم و به توصیه‌های او عمل می‌کنیم. هزاران نمونه دیگر از این دست وجود دارد که اعتبارشان مبتنی بر اعتبار گوینده‌شان است. از آن شخص یا نهاد با عنوان «مرجع» یاد می‌شود که می‌تواند نموده‌های گوناگونی داشته باشد؛ گاهی در قامت افراد خاصی از جامعه مانند پیامبران، دانشمندان، فیلسوفان و کاهنان نمایان می‌شود؛ گاهی در قالب یک باور همگانی و اجماع نمود می‌یابد و گاهی دیگر نیز در پوشش ادیان و متون آسمانی، علم فیزیک و غیره درمی‌آید (رک. صولته، ۲۰۱۱: ۵۲؛ صمود، ۱۹۹۸: ۳۳۵).

باید افزود که مراد از «سلطه» درباره این مراجع، مفاهیمی مانند جبر، خشونت و زورگویی نیست؛ بلکه مراد پرستیژ (prestige)، آبرو، نفوذ، اعتبار، جایگاه و مقبولیتی است که این مراجع در میان دیگران برخوردارند؛ چیزی شبیه به همانی که پیشتر ارسطو «ایتوس» (Ethos) نامید و در کنار «پاتوس» (Pathos) و «لوگوس» (Logos) سومین رکن فن سخن‌وری به شمار رفت. از همین رو، بروتون (Philippe Breton) برای تبیین مراد از مفهوم سلطه در نظریه «احتجاج»، آن را پیشنهادی از متکلم به مخاطبی می‌داند که در پذیرش یا نپذیرفتن آن آزاد باشد (رک. بروتون، ۲۰۱۳: ۸۳).

به‌کارگیری حجت سلطه به دو شکل صورت می‌پذیرد: نخست اینکه خود متکلم مرجع دانسته شود و دارای سلطه باشد؛ دیگر اینکه متکلم خود از چنین سلطه‌ای نداشته باشد و به سلطه دیگری متمسک شود (رک. همان: ۸۲؛ بلانتان، ۲۰۱۰: ۱۵۳).
الگوی زیر می‌تواند ساختار استدلالی - اقناعی حجت سلطه را، آنگونه که مدنظر پرلمان و تیتکا بوده است، نشان دهد (رک. بلانتان، ۲۰۱۰: ۱۵۳):

«ق» قضیه‌ای صحیح است.
 زیرا «س» صحت «ق» را تأیید می‌کند.
 زیرا «س» در این زمینه دارای سلطه است.

به‌عنوان مهم‌ترین نکته درباره کارکرد این حجت، باید در نظر داشت که میزان اثرگذاری و اقناع‌گری آن ارتباط تنگاتنگی با میزان مقبولیت «مرجع» در نزد مخاطب دارد؛ بدین معنی که هرچه آن مرجع از مقبولیت بیشتری برخوردار باشد، به همان نسبت قدرت اقناع‌گری بیشتری خواهد داشت. در مقابل، اگر آن مرجع مقبولیت کافی در نزد مخاطب نداشته باشد، حجت‌آوری به شکست می‌انجامد و موجب اقناع نخواهد بود. بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت کارایی و کارکرد این مراجع در بافت‌های گوناگون یکسان نیست و شدت و ضعف دارد؛ چنانکه در جامعه‌ای ممکن است سخن کاهنان بر سخن اندیشمندان برتری داشته باشد و گفتمان غالب تلقی شود.

نکته مهم دیگر اینکه گاهی ممکن است مرجع سلطه کافی داشته باشد، ولی درک و فهم کاربران زبان (متکلم یا مخاطب) از آن مرجع متفاوت باشد. در این حالت مخاطب متکلم را به مغالطه‌گری (حجت توسل به مرجعیت → مغالطه توسل به مرجعیت) متهم می‌کند. از همین رو، پرلمان و تیتکا تأکید دارند کارایی حجت سلطه به‌درستی و سلامت درکی بستگی دارد که کاربران زبان از آن دارند (رک. عشیر، ۲۰۰۶: ۱۶۵).

۳- نمونه‌ها و تحلیل متن

۱-۳ متون عربی

۱-۳ «مَعَاشِرَ الْمُسْلِمِينَ اسْتَشْعِرُوا الْخَشْيَةَ وَ تَجَلَّبُوا السَّكِينَةَ وَ عَضُّوا عَلَي النَّوَاجِزِ فَإِنَّهُ أَنْبَى لِلسُّيُوفِ عَنِ الْهَامِ وَ أَكْمَلُوا اللَّامَةَ... فَصَمَدًا صَمَدًا حَتَّى يَنْجَلِيَ لَكُمْ عَمُودُ الْحَقِّ (وَ أَنْتُمْ الْأَعْلُونَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ وَ لَنْ يَتْرُكُمُ أَعْمَالَكُمْ)» (نهج البلاغة: الخطبة ۶۶).

ترجمه: «ای مسلمانان، لباس زیرین را ترس خدا و لباس رویین را آرامش قرار دهید. دندان‌ها را بر هم بفشارید تا مقاومت شما در برابر ضربات شمشیر دشمن بیشتر گردد؛ زره نبرد خود را کامل کنید... مقاومت کنید تا ستون حق بر شما آشکار گردد، (شما برترید، خدا با شماست، و از پاداش اعمال‌تان نمی‌کاهد)».

متن بالا بخشی از خطبه‌ای است که حضرت علی (ع) در جنگ صفین، خطاب به سپاهیان خویش فرمود تا روح و جسم آنان را برای رزم‌آوری مهیا کند. چنانکه مشاهده می‌شود، ایشان پس از ذکر نکات متعددی درباره فنون رزمی، در پایان سخن، به اقتباس از کلام الهی روی می‌آورد. به‌منظور فهم چرایی و هدف از این اقتباس، ناگزیر، باید به مفاهیم و معانی مندرج در متن ستانده‌شده توجه داشت. این متن (محمد: ۳۵) بنابر تفاسیر، از خداوند متعال خطاب به مؤمنان بوده و آنان را به برتری، پاداش و یاری خویش در جهاد با کفار وعده داده است (رک. طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸: ۳۷۳-۳۷۴). حال که حضرت با چنین اقتباسی، سپاهیان خود را مصداق بارز «مؤمنان» و سپاهیان معاویه را مصداق بارز «کفار» قرار داده است، نتیجه این خواهد بود که حکم مذکور در کلام الهی یعنی «وعده پیروزی و نصرت الهی»، بی‌شک بر این دو مصداق حاضر نیز جاری خواهد شد. پیداست که چنین اقتباسی، اذهان آگاه را مطمئن‌تر و مصمم‌تر می‌کند؛ زیرا اگر آنان متوجه باشند که مرجعی معتبر مانند خداوند متعال آنان را برتر خوانده و وعده یاری و پاداش‌شان را داده است، دیگر ترس و شکی به دل راه نمی‌دهند و دلاورانه به جنگ با دشمنان خواهند شناخت. الگوی زیر کارکرد استدلالی - اقناعی فن اقتباس را در این نمونه نشان می‌دهد:

مؤمنان (سپاهیان حضرت ع)^(ع) بر کفار (سپاهیان معاویه) پیروز و برترند.
 زیرا کلام الهی (محمد: ۳۵) صحت این قضیه را تأیید می‌کند.
 زیرا کلام الهی در این زمینه دارای سلطه است.

ناگفته نماند که معاویه نیز در این جنگ با توسل به همین سلطه (ماجرای مشهور بستن قرآن بر سرنیزه‌ها و ادعای مسلمانی) توانست جان سالم به در برد. در همین باره درباره حجت سلطه متذکر شدیم که موفقیت آن به فهم مشترک کاربران زبان از مرجع توسل شده نیز بستگی دارد؛ از همین روست که امام پس از شنیدن آیه حکمیت از زبان خوارج، آن را سخن حقی توصیف کرد که نتیجه باطلی از آن گرفته می‌شود (نهج البلاغه: الخطبه ۴۰).

۳-۱-۲ «قَالَ لَهُ [عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ] بَعْضُ الْيَهُودِ: مَا دَفَنْتُمْ نَبِيَّكُمْ حَتَّى اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ، فَقَالَ لَهُ: إِنَّمَا اخْتَلَفْنَا عَنْهُ لَأِ فِيهِ، وَ لَكِنَّكُمْ مَا جَفَّتْ أَرْجُلُكُمْ مِنَ الْبَحْرِ حَتَّى قُلْتُمْ لِنَبِيِّكُمْ "اجْعَلْ لَنَا إلهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ، قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ"» (نهج البلاغه: الحكمة ۳۱۷).

ترجمه: «یکی از یهودیان گفت: هنوز پیغمبرتان را دفن نکرده بودید که در او اختلاف نمودید در پاسخ او فرمود: ما درباره جانیشینی او اختلاف کردیم نه درباره او؛ ولی شما هنوز پاهایتان از آب دریا خشک نشده بود که به پیغمبرتان گفتید "همانطور که آنها را خدایانی است برای ما هم خدایی بساز. گفت: شما مردمی بی‌خرد هستید"».

در این نمونه شاهدیم که حضرت چگونه در پاسخ به سؤال طعنه‌آمیز شخص یهودی با توسل به قرآن کریم، او را ساکت کرده و بر جای خود نشانده است. متن ستانده شده (الأعراف: ۱۳۸) به ماجرای عجیب میان حضرت موسی (ع) و قوم بنی اسرائیل اشاره دارد؛ از این قرار که وقتی آنان گریزان و تحت تعقیب سپاه فرعونیان به دریا رسیدند و راه فرار را بر خود بسته دیدند، به اذن خداوند متعال آب از هم شکافته شد و توانستند از میان آن عبور کنند و در عوض فرعون و سپاهیان در آب فرورفتند و نابود شدند؛ اما همین قوم با وجود مشاهده چنین لطف و قدرتی از خداوند هنگامی که وارد قبیله‌ای شدند و آنان را مشغول بت پرستی دیدند از موسی تقاضا کردند تا خدایی همچون خدای آن قوم برایشان قرار دهد (رک. مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۶: ۳۳۳). درواقع باید گفت حضرت با فراخوانی این متن از قرآن کریم در پی اثبات این گزاره است که یهودیان حالی بسیار بدتر از حال مسلمانان داشته‌اند و به وضعیتی بسیار عجیب‌تر از وضعیت مسلمانان گرفتار شده‌اند. به سخنی دیگر، حضرت با اقتباس از مرجعی معتبر و موثق همچون قرآن کریم، مسیری استدلالی پیش روی مخاطب خود نهاده است که در نهایت، اقناع او را در پی دارد؛ از همین رو، دور از انتظار نیست که یهودیان با شنیدن چنین پاسخی از حضرت سکوت کنند و تأثیر گفته آنان بر روی مسلمانان نیز خنثی شود. کارکرد استدلالی - اقناعی فن اقتباس در این نمونه را می‌توان به صورت الگوی زیر نشان داد:

یهودیان از امر اختلاف پس از پیامبر، حالی بسیار بدتر و عجیب‌تر نسبت به مسلمانان دارند.
 زیرا کلام الهی (الأعراف: ۱۳۸) صحت این قضیه را تأیید می‌کند.
 زیرا کلام الهی در این زمینه دارای سلطه است.

۳-۱-۳ «أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) قَالَ: "مَنْ رَأَى سُلْطَانًا جَائِرًا مُسْتَحِلًّا لِحُرْمِ اللَّهِ، نَاكِثًا لِعَهْدِ اللَّهِ، مُخَالِفًا لِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ، يَعْمَلُ فِي عِبَادَةِ اللَّهِ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ فَلَمْ يَغْيِرْ عَلَيْهِ يَفْعَلْ، وَلَا قَوْلٌ، كَانَ حَقًّا عَلَيَّ اللَّهُ أَنْ يَدْخُلَهُ مَدْخَلَهُ". أَلَا وَإِنَّ هَؤُلَاءِ قَدْ لَزِمُوا طَاعَةَ الشَّيْطَانِ، وَ تَرَكَوْا طَاعَةَ الرَّحْمَنِ، وَ أَظْهَرُوا الْفُسَادَ، وَ عَطَلُوا الْهُدُودَ وَ اسْتَأْتَرُوا بِالْفَيْءِ...» (المجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۴: ۳۸۲).

ترجمه: «ای مردم! پیامبر خدا (ص) فرمودند: "هرکس سلطان ستمگری را ببیند که حرام خدا را حلال شمرده، پیمان الهی را شکسته و با سنت رسول خدا مخالفت ورزیده، در میان بندگان خدا به ستم رفتار می‌کند؛ و او با زبان و کردارش با وی به

مخالفت بر نخیزد، سزاوار است خداوند او را در جایگاه آن سلطان ستمگر (دوزخ) بیندازد". هان ای مردم! این گروه (بنی امیه) به طاعت شیطان پایبند شده و از پیروی خداوند سرپیچی کرده‌اند، فساد را آشکار ساخته و حدود الهی را تعطیل کرده‌اند. آنان بیت‌المال را به انحصار خویش درآورده‌اند...».

متن بالا بخشی از خطبه امام حسین (ع) در منزلگاه «بیضه»، در جمع یاران خود و سپاه حر بن یزید ریاحی است. چنانکه مشاهده می‌شود ایشان برای آنکه مشروعیت قیام خود علیه شخص فاسدی مانند یزید را برای دیگران اثبات کند، بهترین چاره را توسل به مرجعی بانفوذ همچون پیامبر اکرم (ص) دانسته‌اند. متن ستانده شده، مشتمل بر صفات حاکم ظالم و فاسد بوده و بیانگر آن است که اگر کسی حاکمی را با این اوصاف ببیند، ولی اقدامی علیه او نکند در ظلم و جنایت‌هایش شریک خواهد بود. شاهدیم که حضرت بلافاصله با ذکر توصیفات آشکار از حکومت یزید، او را مصداق بارز «سُلْطَانًا جَائِرًا» و مردم را نیز مصداق «مَنْ رَأَى» قرار داده است و بدینگونه، حکم حدیث شریف نبوی را بر این دو مصداق حاضر جاری کرده است. بی‌شک چنین اقتباسی مخاطبان آگاه را بیدار می‌کند و تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ بدین‌سان که از سویی سبب تقویت اراده یاران می‌شود و آنان را نسبت به اهدافی که دارند، مصمم‌تر می‌کند و در سوی دیگر نیز حر و سپاهیان را در عملی که مأمور به انجامش بودند، سست و مردد می‌کند. نتیجه آشکار این امر، هدایت یافتن شخصی مانند حر است که ابتدا جزو فرماندهان سپاه یزید بود و مشکلات فراوانی برای حضرت ایجاد کرد؛ اما به تدریج تحت تأثیر رفتار و گفتار حضرت قرار گرفت و در آخرین لحظات به سپاه حق پیوست و در شمار یاوران حق به شهادت رسید. الگوی زیر فرایند استدلالی - اقناعی فن اقتباس را در این نمونه نشان می‌دهد:

یزید فردی فاسد و ظالم است و هرکس علیه او اقدامی نکند، در فساد و ظلم او شریک است.
 زیرا کلام نبوی (حدیث مذکور) صحیح این قضیه را تأیید می‌کند.
 زیرا کلام نبوی در این زمینه دارای سلطه است.

۳-۱-۴ «أَمَّا بَعْدُ يَا أَهْلَ الْكُوفَةِ، يَا أَهْلَ الْخُتَلِ وَالْعُدْرِ وَالْخَذَلِ وَالْمَكْرِ، أَلَا فَلَا رَقَاتِ الْعَبْرَةَ وَلَا هَدَاتِ الزَّفْرَةَ، إِنَّمَا مَثَلُكُمْ كَمَثَلِ «الَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ»، هَلْ فِيكُمْ إِلَّا الصَّلْفُ وَالْعُجْبُ وَالشَّنْفُ وَالْكَذِبُ وَمَلَقُ الْأِمَاءِ وَغَمْرُ الْيَعْدَاءِ...» (الطبرسی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۲۶).

ترجمه: «اما بعد! ای کوفیان! ای نیرنگ‌بازان و پیمان‌شکنان و بی‌وفایان و مکرپیشه‌گان! هرگز اشک چشمانتان خشک مباد و ناله‌هایتان آرام نگیرد. شما همانند آن زنی هستید "که رشته خود را پس از بافتن و تابیدن او می‌تایید، شما سوگندهایتان را دستاویز فساد میان خود قرار داده‌اید". در میان شما جز لاف‌زدن، خودپسندی، دشمنی، دروغ، تملق و چاپلوسی کنیزکان، و کینه توزی دشمنان نیست...».

متن فوق بخشی از خطبه‌ای است که حضرت زینب (س) پس از واقعه عاشورا، هنگام ورود کاروان اسرای کربلا به کوفه بیان فرموده‌اند تا کوفیان را نسبت به گناهی آگاه کنند که به سبب یاری نکردن امام حسین (ع) مرتکب شدند. شاهدیم که این بانوی بزرگوار پس از آنکه کوفیان را با برخی صفات رذیل و زشت خطاب قرار می‌دهد، در گام بعدی برای آنکه تصویری راستین از عملکردشان ارائه دهد، به اقتباس از کلام الهی روی می‌آورد و آنان را با یک تشبیه قرآنی روبه‌رو می‌کند. متن ستانده شده (النحل: ۹۲) به‌منظور نهی مسلمانان از پیمان‌شکنی نازل شده و پیمان‌شکنان را به زنی مشهور در میان عرب جاهلی تشبیه کرده است که پس از تابیدن پشم‌ها، آنها را رشته‌رشته می‌کرد و بدینگونه، همه تلاش‌هایش را از بین می‌برد (رک. طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲: ۴۸۳). گفتنی است حضرت با چنین اقتباس هوشمندانه‌ای و توسل به سلطه مرجع معتبری مانند قرآن

کریم، کوفیان را مصداق بارزی از مصادیق آیه شریفه مذکور و تشبیه صورت گرفته در آن قرار داده است. پیداست کوفیانی که پیمان خود را با امام حسین (ع) شکستند، با نظر به این تشبیه قرآنی چهره راستین خود را در پیشگاه خداوند متعال شناخته‌اند و به پستی و حقارت خود پی خواهند برد؛ زیرا آنان عملی مرتکب شدند که خداوند متعال مسلمانان را از آن نهی فرموده است؛ بنابراین، اقتباس صورت گرفته در کلام حضرت، مسیری استدلالی است تا کوفیان را نسبت به ناپسندبودن رفتارشان با امام حسین (ع) متقاعد و آنان را پشیمان کند. این فرایند استدلالی - اقناعی را می‌توان به صورت الگوی زیر نشان داد:

پیمان‌شکنی امری بسیار زننده و ناپسند بوده است و پیمان‌شکنان (کوفیان) افرادی زیانکارند.

زیرا کلام الهی (النحل: ۹۲) صحت این قضیه را تأیید می‌کند.

زیرا کلام الهی در این زمینه دارای سلطه است.

۳-۵ «دَخَلَ عَلَى الْحَجَّاجِ سُلَيْكُ بْنُ سُلَيْكَةَ، فَقَالَ: أَصْلَحَ اللَّهُ أَمِيرَ، أَعْرِنِي سَمْعَكَ، وَاغْضُضْ عَنِّي بَصْرَكَ، وَاكْفُفْ عَنِّي حِزْبَكَ؛ فَإِنْ سَمِعْتَ خَطَأً أَوْ زَلَلًا فَدُونَكَ وَالْعَقُوبَةَ. فَقَالَ: قُلْ. فَقَالَ: عَصِي عَصِيٍّ مِنْ عَرْضِ الْعَشِيرَةِ؛ فَحُلِّقْ عَلِيَّ اسْمِي وَهُدِمْتَ دَارِي، وَحُرِّمْتَ عَطَائِي. قَالَ: هَيْهَاتَ! أَوْ مَا سَمِعْتَ قَوْلَ الشَّاعِرِ:

جَانِيكَ مَنْ يَجْنِي عَلَيْكَ وَرَبِّمَا
تُعْدِي الصَّحَّاحَ مَبَّارِكَ الْجَرْبِ
وَكُرْبًا مَأْخُودًا بِذَنْبِ عَشِيرِهِ
وَنَجَا الْمُقَارِفُ صَاحِبِ الذَّنْبِ

قال: أَصْلَحَ اللَّهُ أَمِيرَ، سَمِعْتُ اللَّهَ قَالَ غَيْرَ هَذَا. قَالَ: وَمَا ذَاكَ؟ قَالَ: قَالَ: «بِأَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبَا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لظَالِمُونَ». قَالَ الْحَجَّاجُ: عَلِيٌّ بِيَزِيدَ بْنِ أَبِي مُسْلِمٍ. فَأَتَيْتَهُ بِفَمْتَلٍ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقَالَ: فَكَّكَ لِهَذَا عَنْ اسْمِهِ، وَأَصْحَكَ لَهُ بِعَطَائِهِ، وَابْنُ لَهُ مَنْزَلُهُ، وَمُرُّ مُنَادِيًا يُنَادِي فِي النَّاسِ، صَدَقَ اللَّهُ، وَكَذَّبَ الشَّاعِرُ» (صفوت، بی تا، ج ۲: ۴۰۵).

ترجمه: «سلیک بن سلکه بر حججاج داخل شد و گفت: خدا امیر را سلامت بدارد، سخنم را بشنو و از من چشم پپوش و خشمتم را از من بازدار که اگر سخنی اشتباه و گزاف گفتم مرا مجازات کن. حججاج به او اجازه سخن داد و او گفت: فرد سرکشی از قبیلہ خطا کرد و خطای او را به اسم من نوشته‌اند و به عقوبت آن خانه‌ام را ویران کرده و از مزایا محروم ساخته‌اند. حججاج پاسخ داد. هیهات! مگر سخن شاعر را نشنیده‌ای که می‌گوید: "جنایتکار همانی است که در حق تو جنایت کرده است؛ اما چه بسا شتری اجرب که بیماری خود را به شتران سالم سرایت می‌دهد؛ بنابراین، چه بسا فرد بی‌گناهی که به جرم بستگانش عقوبت می‌شود و فرد گناهکاری که از عقوبت رهایی می‌یابد." سلیک پاسخ داد: خدا امیر را سلامت بدارد؛ اما سخن خداوند متعال چیز دیگری است. حججاج گفت: چیست؟ سلیک گفت: خداوند متعال می‌فرماید: "گفتند ای عزیز او پدری پیر سالخورده دارد؛ بنابراین یکی از ما را به جای او بگیر که ما تو را از نیکوکاران می‌بینیم. گفت پناه به خدا که جز آن کس را که کالای خود را نزد وی یافته‌ایم، بازداشت کنیم؛ زیرا در آن صورت قطعاً ستمکار خواهیم بود." حججاج با شنیدن این سخن سلیک، یزید بن ابومسلم را فراخواند و به او دستور داد تا اسم سلیک را از گناه پاک کند، به او پاداش دهد و خانه‌اش را از نو بسازد. همچنین دستور داد تا کسی را در میان مردم ندا دهد: راست گفت خدای متعال و دروغ گفت شاعر».

متن بالا به ماجرای جالب میان حججاج بن یوسف ثقفی، والی سفاک اموی، و فردی به نام سلیک بن سلکه اشاره دارد که او را به جرم فردی دیگر، برای محاکمه نزد حججاج آورده بودند. شاهدیم که حججاج پس از شنیدن سخن سلیک، با استناد به قول شاعری مسئله «مجازات فرد بی‌گناه به جرم دیگری» را معمول و متداول جلوه داده است؛ اما سلیک ساکت ننشسته و هوشمندانه با اقتباس از قرآن کریم، کارترین ابزار ممکن را برای دفاع از خود به کار گرفته است. متن ستانده‌شده (یوسف:

۷۸-۷۹) به یکی از ماجراهای حضرت یوسف (ع) و برادرانش اشاره دارد؛ بدینگونه که حضرت برای حفظ برادر کوچک خود، بنیامین، در نزد خود، شیئی قیمتی را در بار شتر وی پنهان کرده بود و سپس افرادی را مأمور کرد تا پس از گشتن و پیدا کردن آن شیء در بار بنیامین، وی را به سبب جرم برای خدمتکاری نزد یوسف (ع) بازگردانند. برادران حضرت وقتی بنیامین را اسیر دستان سربازان حکومتی دیدند، چنین درخواست کردند که به جای بنیامین یکی دیگر از برادرانش را به سبب جرم دستگیر و مجازات کنند؛ حال آنکه آنان مجازات فرد بی گناه به جرم دیگری را ظلم دانستند و چنین خواهش خود را نپذیرفتند (رک. طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۳۰۳-۳۱۱). در این نمونه شاهدیم که سلیک چگونه با اقتباس از کلام الهی و توسل به قدرت و نفوذ آن، گفته شاعر را بی اعتبار کرده و توانسته است حجاج را قانع و با خود هم نظر کند و از این طریق هم جان شیرین خود را از چنگال آن سفاک برهاند و هم پاداش فراوانی نیز دریافت کند. گفتنی است این نمونه، آشکارا برتری سلطه کلام الهی بر سلطه کلام بشری را نشان می دهد. الگوی زیر تصویری است از فرایند استدلالی - اقناعی فن اقتباس در این نمونه:

مجازات فرد بی گناه (سلیک) به جرم دیگری امری بسیار ناپسندیده است.
 زیرا کلام الهی (یوسف: ۷۸-۷۹) صحت این قضیه را تأیید می کند.
 زیرا کلام الهی در این زمینه دارای سلطه است.

۳-۱-۶ «قَالَ مُعَاوِيَةُ لِرَجُلٍ مِنَ الْيَمَنِ: مَا كَانَ أَجْهَلَ قَوْمَكَ حِينَ مَلَكَوا عَلَیْهِمْ إِمْرَأَةً، وَحِينَ قَالُوا: "رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ". فَقَالَ لَهُ: أَجْهَلَ مِنْهُمْ قَوْمَكَ الَّذِينَ قَالُوا حِينَ دَعَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ (ص) "إِلَى هُدَاهُمْ: "اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا جَرَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ"، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: "سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ"» (صفوت، بی تا، ج ۲: ۴۰۵).

ترجمه: «معاویه به مردی یمنی گفت: قوم تو چقدر نادان بودند؛ چراکه زنی بر آنان حکومت می کرد و نیز آنکه گفتند: "بر خویشتن ستم کردند و گفتند: ای پروردگار ما، منزلگاه های ما را از هم دور گردان". مرد یمنی در پاسخ گفت: نادان تر از آنان قوم تو هستی؛ چراکه وقتی پیامبر خدا آنان را به راه هدایت دعوت کرد، گفتند: "خدایا اگر این قرآن به راستی بر حق و از جانب توست پس یا بر سرمان سنگ هایی از آسمان ببار یا ما را به عذابی دردناک گرفتار ساز"، و خداوند متعال در پاسخ به آنان سوره "تفاضل کننده ای تقاضای عذابی کرد که واقع شد" را نازل کرد».

این متن به گفت و گویی میان معاویه و مردی یمنی اشاره دارد. معاویه با نگاهی تحقیرآمیز نسبت به آن مرد سعی کرده است تا با اقتباس از قرآن کریم و در واقع، گرفتن تأییدیه ای از این مرجع معتبر و نافذ، حقارت وی را اثبات کند. متنی که او از کلام الهی ستانده (سبأ: ۱۹) بیانگر ماجرای قوم سبأ است که پس از وفور نعمت های الهی، از روی غرور و غفلت از خداوند درخواست کردند که این نعمت ها از آنان سلب شود؛ خداوند نیز درخواست شان را اجابت کرد و به عذابی درخواستی شان دچارشان کرد (رک. مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۸: ۶۴). در مقابل، شاهدیم که مرد یمنی با توسل به همین مرجع، پاسخی دندان شکن به معاویه داده است. او برای تحقق این منظور، به دو اقتباس از قرآن کریم دست زده است. اقتباس نخست (الأنفال: ۳۲) به ماجرای مشرکان مکه اشاره دارد که از روی تعصب، تمسخر و لجاجت در برابر دعوت پیامبر گرامی اسلام از خداوند چنین درخواست کردند که با فرستادن عذابی دردناک بر درست بودن ادعاهای حضرت صحه بگذارد (همان، ج ۷: ۱۵۱-۱۵۲). اقتباس دوم (المعارج: ۱) نیز به ماجرای یکی از کفار مکه اشاره دارد که از پس از شنیدن سخنان پیامبر از خداوند متعال چنین درخواست کرد که اگر ایشان در گفته های خود صادق است، سنگی از آسمان فرود آید و او را هلاک کند، خداوند نیز خواسته او را اجابت کرد و مطابق با خواسته اش او را به هلاکت رساند (همان، ج ۲۵: ۹). چنانکه مشاهده می کنیم، مرد یمنی در برابر ردالتی که معاویه با اقتباس از قرآن کریم به قومش نسبت داده است، با دو اقتباس از کلام الهی چنین ردالتی

را برای قوم معاویه ثابت کرد و بدینگونه، دهان او را بست و بر جایش نشانند. این نمونه بیانگر آن است که کاراترین و قوی‌ترین واکنش در برابر حجت سلطه می‌تواند توسط به سلطه همان مرجع یا مرجعی بالاتر باشد؛ از این رو، بهتر است در رد ادعای کسی که برای اثبات مدعایش به سلطه کلام الهی متوسل شده است، همانند خود آن فرد، به همین مرجع مقدس متوسل شد. الگوی زیر فرایند استدلالی - اقناعی فن اقتباس در این نمونه را نشان می‌دهد:

کفار مکه (قوم معاویه) حالی چمسا خراب‌تر و بدتر نسبت به کفار سبأ (قوم مرد یمنی) دارند.
 زیرا کلام الهی (الأنفال: ۳۳، المعارج: ۱) صحت این قضیه را تأیید می‌کند.
 زیرا کلام الهی در این زمینه دارای سلطه است.

۷-۱-۳ «لَا تَبَاسَنَ لِلضَّبِقِ فِي أَمْرٍ وَكُنْ / فِي ثِقَّةٍ مِنْ سَاتِرِ الْعَيْبِ

وَلَا تَقُلْ بَابُ الرَّجَاءِ مُغْلَقٌ / وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ» (شیخو، ۱۹۲۶، ج ۳: ۳۶۵).

ترجمه: «به سبب تنگناها و دشواری‌ها نومید مشو و همواره به خداوندی که پوشاننده عیب‌هاست، اطمینان داشته باش و مگو که باب امیدواری بسته است، "در هر حال که کلیدهای غیب در نزد اوست"».

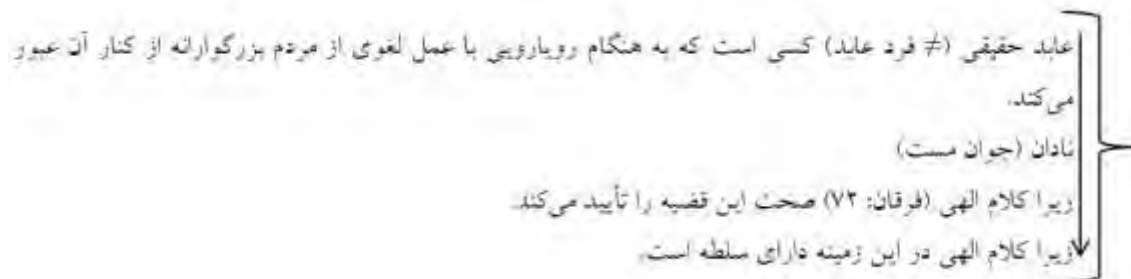
سلطه و نفوذی که قرآن کریم در جهان اسلام دارد بر کسی پوشیده نیست؛ اما باید توجه داشت که این سلطه، هم درباره مسلمانان و هم درباره غیرمسلمانان صدق می‌کند که به گونه‌ای در تعامل با جهان اسلام هستند. در این باره می‌توان به سلیمان الماردینی، شاعر عصر عباسی، اشاره کرد که با وجود نصرانی‌بودنش، به اقتضای تعاملش با جهان اسلام، تحت تأثیر سلطه متون مقدس اسلامی قرار گرفت و از کارایی و اثرگذاری قطعی آن در میان دیگران بهره‌ها برد. وی در ابیات فوق بر آن است که دیگران را از ناامیدی برحذر دارد و اثبات کند که باب رجا و امیدواری هیچ‌گاه بسته نیست و با امید به خداوند متعال می‌توان بر سختی‌ها و تنگناهای زندگی پیروز شد. در این میان آنچه بیش هرچیزی جلب نظر می‌کند اقتباسی است که وی از کلام الهی انجام داده و کلام خود را با آن پایان داده است. متن ستانده شده (الأنعام: ۵۹) بیانگر آن است که همه چیز تحت اختیار و مالکیت خداوند متعال است و بی‌اذن او هیچ اتفاقی در جهان آفرینش رخ نمی‌دهد؛ از این رو اگر چیزی اراده کند، بی هیچ تردیدی صورت خواهد گرفت (رک. مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۵: ۲۶۸-۲۷۰)؛ بنابراین، این شاعر مسیحی با فراخوانی چنین مفاهیم والایی از قرآن کریم ثابت می‌کند که ادعای او مبنی بر «بازبودن همیشگی باب رجا به روی آدمیان» ادعایی درست و متقن است؛ زیرا خداوند متعال آن را تأیید کرده است. الگوی زیر فرایند استدلالی - اقناعی فن اقتباس را در این نمونه نشان می‌دهد:

باب رجا هیچ‌گاه بسته نبوده است و با امید به خداوند متعال می‌توان بر سختی‌ها و تنگناهای زندگی پیروز شد.
 زیرا کلام الهی (الأنعام: ۵۹) صحت این قضیه را تأیید می‌کند.
 زیرا کلام الهی در این زمینه دارای سلطه است.

۲-۳ متون فارسی

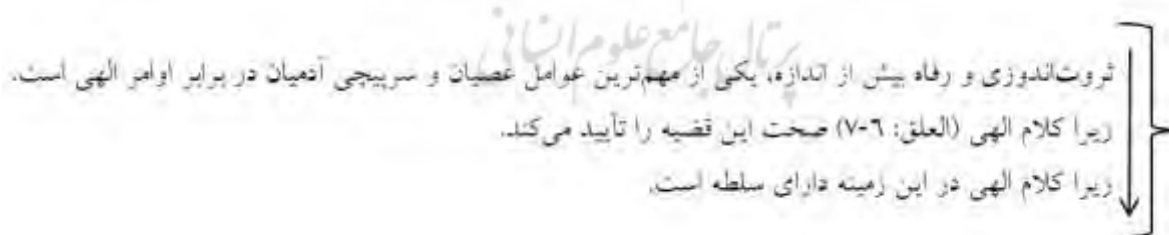
۱-۲-۳ «یکی بر سر راهی، مست خفته بود و زمام اختیار از دست رفته. عابدی بر وی گذر کرد و در آن حالت مستقیح او نظر کرد. جوان از خواب مستی سر برآورد و گفت: «وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا» (سعدی شیرازی، ۱۳۷۶: ۲۲۰).
 متن بالا حکایت جالبی از کتاب گلستان است که به گفت‌وگوی میان جوانی مست و فردی عابد اشاره دارد. جوانی در حالت مستی به شکل ناخوشایندی در گوشه‌ای از راه افتاده و خفته بود؛ ناگاه متوجه نگاه تحقیرآمیز فردی عابد و پرهیزکار

می‌شود؛ از این رو، برای آنکه پاسخ رفتار او را بدهد، به اقتباس از کلام الهی روی می‌آورد. متن ستانده‌شده (الفرقان: ۷۲) بیانگر یکی از صفاتی است که خداوند متعال دربارهٔ بندگان خاص خود برشمرده است؛ با این مضمون که آنان به هنگام رویارویی با عمل لغوی از مردم نادان، بزرگوارانه از کنار آن عبور می‌کنند (رک. طبرسی، ۱۴۱۲، ج ۳: ۱۴۷). بر این اساس، می‌توان چنین گفت که آن جوان با فراخوانی معانی و مفاهیم این آیه شریفه در کلام خود چنین اثبات کرده است که آن فرد عابد به سبب نداشتن چنین صفتی نمی‌تواند در شمار بندگان خاص خداوند قرار بگیرد. شاهدیم که وی با این اقتباس قرآنی و با توسل به سلطهٔ کلام الهی، چه هوشمندانه شخصیت آن فرد عابد را به چالش کشیده است. الگوی زیر فرایند استدلالی - اقناعی فن اقتباس را در این نمونه نشان می‌دهد:

۲-۲-۳ «در هر دوری و قرنی، بندگان را بطر نعمت و نخوت ثروت و خیالای رفاهیت از قیام بالتزام اوامر باری جلت قدرته و علت کلمته مانع می‌آمدست و بر اقدام بر معاصی باعث و محرض می‌گشته "كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ" استغنی" تنبیه و تعریک هر قومی را فراخور طغیان و نسبت کفران تأدیبی تقدیم می‌رفته است و اعتبار أولوالأبصار را به حسب گناه و ارتکاب آن بلایی یا مؤاخذتی می‌رفته...» (جوینی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۲۲).

جوینی (۶۸۱ ق.)، مورخ و ادیب بزرگ ایرانی، در این گفته بر این باور است که ثروت‌اندوزی و رفاه بیش از اندازهٔ آدمیان همواره یکی از مهم‌ترین عوامل عصیان و سرپیچی آنان در برابر اوامر الهی بوده است. در میان این گفته، با اقتباسی از کلام الهی (العلق: ۶-۷) روبه‌رو هستیم که از رفتار ناپسند آدمی در مقابل نعمت‌های الهی حکایت دارد؛ با این مضمون که وقتی آدمی خود را در نعمت و رفاه غرق می‌یابد، احساس بی‌نیازی می‌کند و به‌جای سپاسگزاری به سرپیچی از اوامر الهی برمی‌خیزد (رک. مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۷: ۱۶۳-۱۶۴). با توجه به این مضمون می‌توان چنین گفت که اقتباس صورت‌گرفته در این گفته نیز کارکردی اقناعی داشته و حجتی متقن برای اثبات مدعاست. الگوی زیر فرایند استدلالی - اقناعی فن اقتباس را در این نمونه نشان می‌دهد:

۳-۲-۳ «... این است حاصل بی‌خردان غادر که به قصد پرورگار مبادر باشند و با دوستان زهر نفاق در جام شکر مذاق صحبت پراکنند و ثمرهٔ خرمندان امین که حق احسان و مبرت بحسن معامله نگاه دارند "وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ"» (روایینی، ۱۳۸۹: ۶۴۶).
 متن بالا گزیده‌ای از کتاب *مرزبان‌نامه* است که از زبان حیوانات اندرزه‌های ارزشمندی را بیان می‌کند. نویسنده در این بخش از کتاب قصد دارد سرانجام دو گروه را به ما آدمیان یادآور شود: گروهی که اهل نیرنگ بوده‌اند و در دوستی خود نفاق می‌ورزند و گروهی دیگر که امانت‌داری می‌کنند؛ نسبت به عهد خود وفادارند و در دوستی خود صداقت نشان می‌دهند. بی‌شک بسیاری از کسانی که جزو گروه نخست‌اند و همواره خود را پیروز و یکه‌تاز میدان می‌بینند؛ از همین رو حجتی لازم است

که سرانجام تلخشان را تأیید و تأکید کند. در همین باره، شاهدیم که نویسنده با اقتباس آیه‌ای از کلام الهی در پی تحقق این منظور برآمده است؛ چنانکه متن ستانده شده (القصص: ۸۳)، سرانجام نیک را مخصوص پرهیزکاران دانسته و بدین صورت، حجت را بر همه تمام کرده است (رک. طبرسی، ۱۴۱۲، ج ۴: ۵۵۶). الگوی زیر فرایند استدلالی - اقناعی فن اقتباس را در این نمونه نشان می‌دهد:

فربهکاران و منافقان سرانجامی بسیار بد و درستکاران و وفاداران سرانجامی بسیار نیک خواهند داشت.
 زیرا کلام الهی (القصص: ۸۳) صحت این قضیه را تأیید می‌کند.
 زیرا کلام الهی در این زمینه دارای سلطه است.

<p>غیب را ببند به قدر صیقلی بیشتر آمد برو صورت پدید نیز این توفیق صیقل زان عطاست "لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى" (مولوی، ۱۹۳۳: ۷۶۹-۷۷۰).</p>	<p>۴-۲-۳ «هرکسی اندازه روشن‌دلی هرکه صیقل بیش کرد او بیش دید گر تو گویی کان صفا فضل خداست قدر همت باشد آن جهد و دعا</p>
--	--

ابیات فوق گزیده‌ای از کتاب *مثنوی معنوی* است. مولوی (۶۷۲ ق.) در این ابیات بر آن است که آدمیان را به کوشش فراخواند؛ زیرا به باور وی دست‌یابی به کمال و سعادت تنها با کوشش ممکن می‌شود. شاهدیم که وی در اثبات این ادعای خود برای ما آدمیان خفته و تن‌پرور به کلام خود بسنده نکرده است؛ بلکه آن را از زبان مرجعی موثق و معتبر مانند قرآن کریم بیان می‌کند. آیه ستانده شده (النجم: ۳۹) بیانگر این معناست که هیچ‌کسی از عمل خیر یا شر کسی منفعت یا ضرری به دست نمی‌آورد؛ بلکه منفعت و ضرر هرکسی در گرو اعمالی است که خود انجام می‌دهد (رک. طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹: ۷۵). بر این اساس، آدمی تنها زمانی می‌تواند به کمال و سعادت برسد که همت کند و اهل کوشش باشد. حال که خداوند متعال بر چنین ادعایی صحه گذاشته است، آیا می‌توان در درستی آن تردید داشت؟ پیداست که مخاطب آگاه و معتقد هیچ تردیدی در این باره نخواهد داشت. الگوی زیر فرایند استدلالی - اقناعی فن اقتباس را در این نمونه نشان می‌دهد:

دست‌یابی به کمال و سعادت تنها با همت ممکن می‌شود؛ ازین رو باید بسیار کوشید.
 زیرا کلام الهی (النجم: ۳۹) صحت این قضیه را تأیید می‌کند.
 زیرا کلام الهی در این زمینه دارای سلطه است.

در بخش حاضر، نمونه‌های متعددی از دو زبان عربی و فارسی مشتمل بر فن بدیعی اقتباس، اعم از شعر و نثر، بررسی شد که به نظر می‌رسد برای تحقق اهداف این پژوهش بتوان به همین مشت از خروار بسنده کرد. چنانکه در این نمونه‌ها دیده می‌شود، آیات قرآن کریم و کلام بزرگان دینی نه به‌عنوان یک شیء تزینی و آرایشی، بلکه همانند حجتی متقن و دلیلی استوار برای تأیید و تقویت باور و ادعای مدّ نظر به کار گرفته شده‌اند. در این باره باید گفت کلام فرد با توسل به سلطه این دو مرجع مقدس، قدرت اثرگذاری و اقناع‌گری می‌یابد. درواقع، زمانی که فرد به‌جای سخن از زبان خود، از زبان این دو منبع سخن می‌گوید، کلامش با اعتبار این دو مرجع مقدس آمیزش می‌یابد و به مخاطب چنین القا می‌شود که با کلام فرد همان رفتاری را داشته باشد که با آن دو دارد و آن را همانگونه بفهمد و بپذیرد که آن دو را فهمیده و پذیرفته است.

۴- نتیجه

خوانش فن اقتباس به عنوان حجت سلطه، ضمن بررسی نمونه‌هایی مشتمل بر این فن بدیعی در دو زبان عربی و فارسی نشان می‌دهد که فرد می‌تواند آیات قرآن کریم و کلام بزرگان دینی را نه مانند یک شیء تزیینی، بلکه به مثابه حجتی متقن و دلیلی استوار برای تأیید و تقویت باور و ادعای خویش به کار گیرد. آنچه در این فرایند استدلالی - اقناعی مهم می‌نماید آن است که:

0 مرجع استناد در فن اقتباس صرفاً متون مقدس است؛ از این رو، متون غیرمقدس اعم از شعر، نثر، فقه، نحو، مثل، داستان و غیره - با ماهیتی غیرقدسی - نمی‌توانند مرجعی برای فن اقتباس باشند و در واقع آنها بنابر تفکیک صحیحی که در بلاغت اسلامی صورت گرفته است، مرجعی برای فن تضمین هستند.

0 متون مقدس از جامعه‌ای به جامعه‌ای دیگر متفاوت است. این متون در جهان اسلام شامل قرآن کریم و احادیث و روایات پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه اطهار می‌شود؛ حال آنکه در جامعه‌ای مانند جهان مسیحیت، متونی مثل انجیل و سخنان حضرت عیسی (ع) و حواریون متون مقدس است و از این رو مرجعی برای فن اقتباس به کار می‌روند.

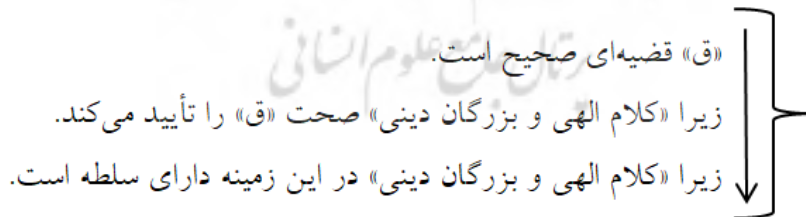
0 در فرایند به‌کارگیری فن اقتباس می‌توان به نام مرجع اقتباس شده تصریح داشت؛ چه بسا این کار، خود بتواند کارکردی معنایی و زیبایی‌شناختی در کلام ایفا کند و زمینه مناسب‌تری برای اثرگذاری بر روی مخاطب فراهم آورد.

0 متون مقدس اسلامی، یعنی قرآن کریم و احادیث و روایات، از بالاترین سطح سلطه و نفوذ در میان مسلمانان برخوردارند؛ از همین رو، در برابر فردی که به متون غیرمقدس همچون شعر و داستان (فن تضمین) متمسک می‌شود، بهترین راه، تمسک به کلام مقدس (فن اقتباس) است.

0 اگر فردی برای اثبات ادعای خود متون مقدس را مرجع قرار دهد، بهترین راه آن است که همانند او با تمسک به همین مرجع، درصدد نقض و رد ادعای او برآید.

0 در فرایند به‌کارگیری فن اقتباس برای حجت سلطه باید توجه داشت که طرفین فهم مشترکی از متون مقدس داشته باشند؛ زیرا در غیر این صورت این سازوکار هیچ‌گاه به ثمر نخواهد نشست.

0 الگوی فراگیر زیر می‌تواند تصویر مناسبی از کارکرد استدلالی - اقناعی فن اقتباس به مثابه «حجت سلطه» ارائه دهد و به‌خوبی به تبیین آن چیزی بپردازد که پیرامون فرایند استدلالی - اقناعی این فن بدیعی مدنظر است:

منابع

۱. القرآن الکریم.
۲. نهج البلاغة لعلى بن أبى طالب، الشریف الرضی (۲۰۰۴). الطبعة الرابعة، تحقیق صبحی، الصالح، القاهرة: دارالکتب اللبنانی.
۳. ابن الأثیر، ضیاءالدین (۱۴۲۰). المثل السائر، تحقیق محمد محی الدین عبد الحمید، بیروت: المكتبة العصرية للطباعة و النشر.

۴. أمین، بکری شیخ (۱۹۸۷). البلاغة العربية فی ثوبها الجديد، الطبعة الأولى، بیروت: دارالعلم للملایین.
۵. بروطون، فیلیب (۲۰۱۳). الحجاج فی التواصل، الطبعة الأولى، ترجمه محمد مشبال و عبدالواحد التهامی، القاهرة: الهيئة العامة المصرية.
۶. بلانتان، کریستیان (۲۰۱۰). الحجاج، ترجمه عبدالقاهر المهیری، تونس: منشورات دار سیناترا.
۷. التفتازانی، سعدالدين (۲۰۱۳). المطول شرح تلخیص مفتاح العلوم، الطبعة الثالثة، تحقیق عبدالحمید الهنداوی، بیروت: دار الکتب العلمية.
۸. جوینی، عظاملک (۱۳۹۱). تاریخ جهانگشای جوینی، چاپ دوم، تصحیح محمد قزوینی، تهران: نگاه.
۹. الحلبي، شهاب الدين (۱۳۱۵). الحسن التوسل إلى صناعة الترس، مصر: مطبعة أمین أفندی.
۱۰. حمیدی، خالدکاظم (۲۰۱۵). علم البديع رؤية معاصرة و تقسیم مقترح، الطبعة الأولى، الأردن: مؤسسه الوراق للنشر والتوزيع.
۱۱. الخطيب القزويني، جلال الدين (۱۹۰۴). التلخیص فی وجوه البلاغة، الطبعة الأولى، شرح عبدالرحمن البرقوقي، القاهرة: دارالفکر العربي.
۱۲. الدسوقي، محمد بن احمد (۲۰۰۷). حاشية الدسوقي على مختصر السعد، الطبعة الأولى، تحقیق عبدالحمید هنداوای، بیروت: المكتبة العصرية.
۱۳. راستگو، سید محمد (۱۳۹۶). هنر سخن آرایبی، چاپ دوم، تهران: سمت.
۱۴. سعدی شیرازی، مصلح الدين (۱۳۷۶). گلستان، چاپ یازدهم، تحقیق خلیل خطیب رهبر، تهران: صفی علیشاه.
۱۵. شیخو، لويس (۱۹۲۶). شعراء النصرانية بعد الإسلام، بیروت: مطبعة الآباء الیسوعیین.
۱۶. الصعیدی، عبدالمتعال (۱۹۹۹). بغية الإيضاح لتلخیص المفتاح، القاهرة: مكتبة الآداب.
۱۷. صفوت، أحمد زکی [بی تا]. جمهرة خطب العرب فی عصور العربية الزاهرة، بیروت: المكتبة العلمية.
۱۸. صمود، حمادی (۱۹۹۸). أهم نظريات الحجاج فی التقاليد الغربية، الطبعة الأولى، تونس: جامعة الآداب و الفنون الانسانية.
۱۹. صولته، عبدالله (۲۰۱۱). فی نظرية الحجاج، الطبعة الأولى، تونس: مسکیلیانی للنشر و التوزيع.
۲۰. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان، چاپ پنجم، ترجمه محمدباقر موسوی، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۱. الطبرسی، ابومنصور (۱۳۸۰). الاحتجاج، الطبعة الأولى، قم: الشریف الرضی.
۲۲. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۲). تفسیر جوامع الجامع، چاپ اول، تصحیح ابوالقاسم گرجی، قم: حوزه علمیه قم.
۲۳. الطیبی، شرفالدين (۱۹۷۷). التبیان فی البیان، تحقیق عبدالستار حسین زموط، القاهرة، جامعة الأزهر.
۲۴. العسکر، عبدالمحسن بن عبدالعزيز (۱۴۲۵). الاقتباس أنواعه و أحكامه، الطبعة الأولى، الرياض: مكتبة دارالمنهاج.
۲۵. عشیر، عبدالسلام (۲۰۰۶). عندما نتواصل نغير، المغرب: إفريقيا الشرق.
۲۶. عقدايي، تورج (۱۳۹۶). بدیع در شعر فارسی، چاپ اول، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۷. فندرسکی، میرزا ابوطالب (۱۳۸۱). رساله بیان بدیع، چاپ اول، تصحیح سیده مریم روضاتیان، اصفهان: دفتر تبلیغات

اسلامی.

۲۸. فیود، بسیونی عبدالفتاح (۲۰۱۵). علم البديع، الطبعة الرابعة، القاهرة، مؤسسة المختار للنشر و التوزيع.
۲۹. كاشفی سبزواری، كمال‌الدین (۱۳۶۹). بدایع الافكار، چاپ اول، ویراسته میرجلال‌الدین كزازی، تهران: مركز.
۳۰. گرکانی، شمس‌العلماء (۱۳۷۷). ابداع البديع، چاپ اول، به اهتمام حسین جعفری، تبریز: احرار تبریز.
۳۱. المجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، الطبعة الثانية، بیروت: مؤسسة الوفاء.
۳۲. المدني، ابن‌معصوم (۱۹۶۸). أنوار الربيع فی أنواع البديع، الطبعة الأولى، تحقیق شاکر هادی شکر، النجف: مطبعة النعمان.
۳۳. مطلوب، أحمد؛ البصیر، حسن (۱۹۹۹). البلاغة و التطبيق، الطبعة الثانية، العراق: وزارة التعليم العالي و البحث العلمي.
۳۴. مطلوب، أحمد (۱۹۷۵). فنون بلاغية، الطبعة الأولى، الكويت: دارالبحوث العلمية.
۳۵. _____ (۱۹۸۳). معجم المصطلحات البلاغية و تطورها، العراق: مطبعة المجمع العلمي العراقي.
۳۶. مكارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). تفسیر نمونه، چاپ دهم، تهران: دار الكتب الاسلامية.
۳۷. مولوی، جلال‌الدین (۱۹۳۳). مثنوی معنوی، تصحیح رینولد نیکلسون، تهران: امیرکبیر.
۳۸. الميدانی، عبدالرحمن (۱۹۹۶). البلاغة العربية، أسسها و علومها و فنونها، الطبعة الأولى، دمشق - بیروت: دارالقلم - الدار الشامية.
۳۹. وراوینی، سعدالدین (۱۳۸۹). مرزبان‌نامه، چاپ پانزدهم، تحقیق خلیل خطیب رهبر، تهران: صفی‌علیشاه.
۴۰. همایی، جلال‌الدین (۱۳۸۹). فنون بلاغت و صناعات ادبی، چاپ اول، تهران: اهورا.
41. Perelman, Chaïm & Olbrechts-Tyteca, "Traité de l'argumentation: La nouvelle rhétorique", 2000, Éditions de l'Université de Bruxelles, Préface de Michel Meyer, 5e Edition, Bruxelles.

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی